

PRINCIPLES AND MORALITY IN TRANSYLVANIAN NOVELS

Marosfoi Eniko

PhD Student, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

Abstract: Literature, as mirror of life, is the perfect reflection of human psychology changes. I have the intention to show in this paper, that in literary works are set a long line of social norms, values, systems of connections and influences, literature portraying social reality, even when its object is to imitate the human inner world.

Keywords: inner world, norm, value, novel, social reality

Legătura între literatură și societate este indiscutabilă, având în vedere caracteristica literaturii de forță modelatoare a societății. Literatura este oglinda fidelă a conoasterii, a sentimentelor. Pe lângă transmiterea de idei și informații concrete sau de conținut cognitiv, ea se străduie în a descifra derivațiile datelor și judecății valorilor cu scopul de a largi sau de a menține sistemul emoțional al cititorilor în cadrul normelor acceptate sau acceptabile. În operele literare ne sunt înfățișate șirul lung de norme sociale, valori, sisteme de legătură și de influență, literatura înfățișând realitatea socială, chiar și atunci când obiectul ei este imitarea lumii interioare a omului.

Orgolii de Augustin Buzura este un roman al socialului, tema centrală fiind lupta ființei cu sine și cu împrejurările care îl trădează, îl deformează și îl pervertesc pe om. Protagonistul romanului aspiră spre liniște și împăcare interioară și se zbate cu întrebări la care nu primește răspuns. Doctorul Ion Cristian „Se simte încorsetat, amenințat și asediat din toate părțile și reacționează ca un ins asediat: pentru a rezista, se organizează ca o redută. E prins într-o țesătură complicată de relații și de determinări. De aceea, e când ofensiv, când retractil. ... El oscilează între teama de a nu fi învins și mândria de a nu fi întotdeauna învingător.”¹

Orgolii este romanul luptei dintre spiritualitate și bestialitate, dintre perversitate și rațiune, dintre personalitate și lichele, dintre ipociți și cinștiți, confruntarea între păstrarea valorilor și agresivitatea primară a spiritului și moartea psihică. Protagonistul Ion Cristian, medic, cercetător, parcurge treptele devenirii ca victimă a sistemului, dat fiind că operează un rănit, fără a ține cont de aspirațiile politice ale acestuia. El fiind doctor, are obligația de a vindeca, dar acest fapt nu-l disculpă în fața autorităților, este acuzat de complicitate cu banda lui Sterian și dus în închisoare. Aici se întâlnește cu unul dintre „călăii” săi, anchetatorul Varlaam. În fața acestui torționar al sistemului se dovedește a fi un ins cu o integritate de nezdruccinat, mai bine se lasă chinuit decât să recunoască ceea ce nu a făcut. Se desfășoară o luptă pe toate fronturile între anchetator și doctor, se confruntă atât psihic cât și fizic, amândoi ținându-se cu îndârjire de adevărul propriu. Câștigător din această bătălie nu iese niciunul dintre ei, fiecare pierde pe linia sa mai slabă de apărare, doctorul Cristian pe plan fizic iar adversarul său pe plan psihic.

Ceea ce îl marchează profund pe Cristian în acest episod al vieții este confruntarea și dezamăgirea cauzată de vechiul prieten, Redman. Nu bătăile sau chinurile îl preocupă cel mai mult, ci gândul că a fost trădat, acuzat de cineva în care credea, căruia își plângea suferințele, îi

¹ Ion Simuț, „Romanul conștiinței etice”, prefață la romanul lui Augustin Buzura, „Orgolii”, Editura Art, București, 2008, p. 9.

relata planurile, visele. Cristian, fiind om al principiilor, este profund deziluzionat, se simte înșelat în cel mai nedrept mod posibil. Nu înțelege fapta, nu-i vede rostul și cauza. Peste ani, când se reîntâlnesc reușește să-i adreseze întrebările chinuitoare dar răspunsurile nu-l liniștesc, îl zbuciumă și mai tare. Din punctul lui de vedere este inacceptabil ca un om să-și abandoneze principiile, să renunțe la legile conduitei morale doar pentru afirmare socială, pentru ascensiune, pentru putere. „După mine, mai catastrofală chiar decât un război mi s-a părut a fi pervertirea ideilor. Niciuna rămasă întreagă, niciuna nealterată, nesmintită.”² Una dintre posibilele explicații ale faptei lui Redman este că omul simplu, integrat într-o grupare, își găsește auto-justificare în ideea că și liderii grupului trăiesc și acționează după filozofia lui de viață, deci această idee este recunoscută și necesară în vederea accensiunii, ca urmare este acceptată și considerată bună. Scopul oamenilor slabi, cu minim de respect de sine de cele mai multe ori, este obținerea distincțiilor, doar că aceste scopuri sunt superficiale, nedemne de persoanele cu adevărat gânditoare și ca urmare sunt neacceptate de doctorul Cristian.

Aceeași întâmplare ne este povestită și din punctul de vedere al „călăului nr. 2”, Redman. Diferența în amănunte nu este atât de mare încât să nu se poată decide cu siguranță dacă atitudinea doctorului, și după ani lungi, este drept, dacă nu a exagerat cu acuzațiile aduse prietenului din tinerețe. Profesorul Cristian, fiind om al rațiunii, ca un ins care „nu poate ierta nicio incorectitudine”³, a cărui filozofie conducătoare a vieții este adevărul și cinstea, nu se lasă condus de sentimente și cu logică necruțătoare anulează încercările lui Redman de a-și explica faptele. Într-un final numai mila îi mai rămâne doctorului ca sentiment față de acest om decăzut, pentru că, având în vedere că scopul final în favoarea căruia acționăm izvorăște din inițiativa și decizia noastră, ambiția nu se acceptă ca și circumstanță atenuantă.

În roman avem dovada nimicirii sistematice, voite a relațiilor interumane, destrămarea și distrugerea valorilor, pervertirea ideilor constructive, sănătoase, bune. Prin amenințări mocnite, prin șantaj, prin apelare la conștiință sau menționarea familiei sau a altor lucruri importante, se trezește sentimentul fricii și al nesiguranței personale, ajungând astfel la rezultatul dorit ca trădare, compromitere sau convingere. „Oricât de tari sentimente ai avea, mizeria și frica le temperează, le schilodesc; ele nu lasă loc gândurilor, dragostea, prietenia se atrofiază, dispar, vorbele își pierd sensul; nepăsarea ia locul revoltei ca să se dizolve și aceasta în umilință și depersonalizare.”⁴ Persoana rămasă fără valori de bază se detașează de societate și devine vulnerabilă în izolarea impusă de nesiguranță. Se distruge astfel familia, prietenii, cum este și în cazul personajelor operei, cei doi, prieteni din timpul studenției, se transformă în dușmani neînduplecați.

Un aspect interesant psihologic și din punct de vedere al principiilor morale este relevat când Redman îi povestește lui Andrei cele întâmplate. Auzind relatarea evenimentelor prin prisma lui, parcă nici nu ne pare atât de vinovat. Însă, analizând faptele, pornind de la motivația lor, ni se arată un personaj obscur, călăuzit de principii întoarse pe dos, jalnice, nesemnificative și vorbele ca „am văzut că nu găsește limbaj comun cu propriul său copil, v-a sacrificat o dată, a neglijat-o pe Stela și pe tine”⁵ lasă cititorul cu gust amar, ne readuce cu gândul la parșivitatea servitorilor regimului. Încercarea lui Redman, fost procuror și profesor, de a influența părerea copilului despre propriul părinte, prin sugerarea unui comportament neadecvat față de familie,

² Augustin Buzura, „Orgolii”, Editura Art, București, 2008, p. 323.

³ idem, p. 59.

⁴ idem, pp. 228-229.

⁵ idem, pp. 179-180.

prin inspirarea neadevărului, este dovada unui comportament josnic, degradant, însă necesar pentru avansare în carieră.

Acest procedeu, de a împroșca cu noroi ideile sau principiile consacrate, este una dintre metodele psihologice folosite de regim pentru a înstrăina omul, pentru a-l alunga în singurătate, în neîncredere. Astfel, omul, afectat psihic și comportamental prin teroarea atât politică cât și morală, schimbat în mentalitate prin deformarea principiilor, a valorilor tradiționale ca patriotism, respect față de familie, față de religie, demnitatea umană, prețuirea cuvântului dat și a comportamentului cu „coloana dreaptă”, își pierde respectul față de principii, de valori, de sine. Prin sugerarea permanentă a sentimentelor de umilință sau culpă socială, se ajunge la formarea maselor, grupurilor fără spirit de apartenență, guvernate de nevoile și interesele primare, ușor influențabile. „Moartea psihică apare pe neobservate și se instalează trainic, uneori definitiv.”⁶

Secvențele pregătiri alegerii rectorului sunt și ele mărturii scrise ale principiilor pervertite și degradate. Altă cauză, alte efecte, dar același istoric. Unii își propun un scop și își aleg mijloacele. În cazul acesta, al profesorilor, doctorilor, academicienilor Instituției, Buzura denunță barbarismul originar existent în fiecare. Cei care acționează după zicala „scopul scuză mijloacele” sunt puși în opoziție cu cei cu adevărat inteligenți, morali, principiali. Profesorul Codreanu, al treilea pe lista candidaților, dorind cu orice preț ascensiunea, gândește la rândul lui: „Dacă se vor neutraliza reciproc între ei, se va putea sugera ideea unui rector tânăr”⁷ și urmărind numai scopul, nu și efectul, iscă împotriva academicianului Ion Cristian o adevărată campanie de discreditare.

Deși este descris ca fiind un individ cu o vocație etică tranșantă, Cristian nu este și un personaj idealizat de scriitor. Stările de confuzie și de dramă pe care le trăiește acesta nu îi dau curaj să urmeze adevărul absolut așa cum își dorește. „Și eu care voisem să urlu pur și simplu, îmi amintesc precis asta, eu doream să țip, să mă dezagreg, poate că niciodată nu fusesem mai umilit în proprii mei ochi decât atunci...”⁸, recunoaște însuși doctorul. Din cauza orgoliului, niciodată nu poate atinge momentul originar al rațiunii pure, absolute. Oscilația între a menține sau nu relația cu Vera Panaitescu, felul distant și nesigur cum vorbește cu Andrei, rușinea sau distanța forțată și voită față de Elvira, ne dezvăluie un om care totuși, într-un fel, este guvernat de sentimente.

Se poate observa o paralelă între operele lui Augustin Buzura, din perspectiva intervenției exteriorității, o intervenție adesea, chiar cel mai des, brutală asupra personajului principal, care adesea este un simplu privitor, asupra căruia se răsfâng acțiunile celorlalți și care suportă consecințele. Spațiile închise în epica lui Buzura ne pot apărea ca o exteriorizare a ființei tot atât de închis în sine ca și camerele în care se poartă discuțiile care distrug sufletul, evocă amintiri nedorite, deșteaptă întrebări fără răspuns.

Un motiv central în roman este monologul interior. Acest tip de monolog îi apare cititorului ca o confesiune a personajului, ca o căutare a răspunsurilor la întrebări fără răspuns, la probleme reale sau imaginare, ca o zbatere între real și imaginar. Vizând personajul principal, Alex. Ștefănescu afirma că „Monologul interior este utilizat și în romanul „Orgolii”, dar nu ca unic procedeu narativ. Simțind adierea morții, se gândește, în sfârșit, și la sine, rememorând momente semnificative din biografia lui și trecând în revistă diverse probleme de familie rămase nerezolvate.”⁹ Monologul interior ne dezvăluie personaje care sunt victime ale nereușitei și

⁶ idem, p. 289.

⁷ idem, p. 142.

⁸ idem, p. 351.

⁹ Alex. Ștefănescu, *La o nouă lectură- Augustin Buzura (II)*, în „România literară”, nr. 32/2004

complexelor proprii, care se zbat între compromisuri, dorința de confort social, mărturii ale inactivității intelectuale, încercări ale regăsirii sinelui.

Prin întreteserea trecutului cu prezentul, evocarea evenimentelor din punct de vedere sociologic, autorul solicită cititorul la retrăirea dinamicii și motivelor istoriei. Augustin Buzura în scrierile lui arată cititorilor suferința eternă, atemporală a ființei, soarta omului împrejmuț cu temeri, probleme, întrebări chinuitoare. Prozatorul construiește o simetrie interesantă, atractivă și eficace între sociografia realistă și reprezentarea sufletului, privind adânc în interiorul eului. „Prozatorul, în buna tradiție a spiritului ardelenesc (pe care îl continua), a investigat bolgiile morale ale conștiinței personajelor sale, călăi și victime, complici și evazoniști, puternici ai zilei sau oameni obișnuiți. Impactul de neșters al crimelor și fărâdelegilor comunismului asupra fizionomiei noastre morale, sociale și culturale este ceea ce romancierul încearcă să surprindă și să configureze în textele sale. [...] Nu relația prozatorului cu istoria este, prin urmare, esențială în structura operei sale, ci cea cu elementul antropoc. Din acest punct de vedere, romanele sale nu sunt numai o colecție de psihologii (multe dintre ele, deviate), ci și un bestiariu al lumii românești postbelice.”¹⁰

Conflictul doctorului cu lumea exterioară confirmă adevărul că lupta dintre puterile sociale ostile duce la modificarea ordinii valorilor. Doctorul Cristian experimentează cum dorința de avansare pervertește valorile, cum prietenia se schimbă în invidie, cum dorința răsturnării raporturilor de ierarhie dă naștere lipsei de noblețe sufletească și decăderii sau cum dezvinovățirea distruge relațiile omenești. Prins în capcana dorințelor de ascensiune ale lui Redman și ale colegilor, se găsește prins în labirintul lui Dedal. Rătăcit printre obsesiile, complexe, atitudinile fățarnice ale anturajului extrafamiliar, el caută, cercetează, dar nu găsește calea de ieșire din impasul psihic cauzat de aceste forțe externe. Nu înțelege nici faptele, nici intențiile și nici nu le poate accepta, devine prizonierul timpului trăit. Retragerea, dispariția lui sunt exteriorizarea revoltei tacite împotriva oamenilor și implicit împotriva societății care permite risipirea caracterului nobil, frumos al omului.

Într-un cadru mai larg este zugrăvită, în romanul *Zarándoklás a panaszfalhoz* al lui Bálint Tibor, metamorfoza principiilor milenare. Între circumstanțele lumii schimbătoare, autorul urmărește relațiile umane, comportamentele bizare, tulburările psihice și momentele în care valori precum familie, credință, bun simț sau prietenie se transformă în nonvalori. Cel care le promovează, personajul central al operei, Bárány, își motivează faptele, gândurile și spusele prin viața proprie, o viață plină de lipsuri, de frustrări, de nevoi nesatisfăcute, fiind respins de societate din cauza invalidității lui. Chiar și căsnicia eșuează, după cum se stinge în el și credința în Dumnezeu. Dar, oare acei oameni care din motive exterioare lor se schimbă în fire, merg în iad sau merg prin iad? Le putem explica plauzibil faptele? Atât Redman cât și Bárány trec printr-o schimbare a sinelui, schimbare declanșată de starea de nemulțumire față de viața lor socială. Zbătându-se amândoi din cauza unui complex de inferioritate pentru că nu se simt confortabili în societatea, în ambianța în care trăiesc, își găsesc ei modalitatea de a ieși din această stare deprimantă. Singura lor vină constă în faptul că metodele găsite, care desfigurează principiile după care viețuiește sau ar trebui să viețuiască omenirea, nu sunt cele ortodoxe. Pentru că prin distrugerea altor vieți nu se poate câștiga liniștea proprie. Cu toate că ideea călăuzitoare, de a ieși, în cazul lui Bárány, din singurătate, iar în cazul lui Redman, din anonim, este de înțeles, ei fac totuși greșeala cea mai mare posibilă. Călcând ideile fundamentale în picioare, ei pervertesc toate valorile necesare statorniciei umane, sociale.

¹⁰ Voncu Răzvan, *Turnanta „Recviem pentru nebuni și bestii”, o cheie a operei lui Augustin Buzura*, în „Cultura”, nr.438/2013.

Ro

Conturarea complexității personajelor, a acțiunilor lor și a consecințelor acestora solicită cunoștințe vaste de psihologie din partea scriitorilor, Buzura fiind în avantaj față de Bálint din cauza formației lui de psihiatru. El a reușit să pătrundă în cele mai adânci conexiuni ale psihicului, demonstrând prin figurile sale că orice conviețuire necesită colaborare, dragoste pentru aproapele, limbaj și voință comună. Una dintre virtuțile doctorului Cristian este că a avut puterea de a învinge nevoia primară de superioritate, ceea ce nu a reușit Redman și din care cauză, din prieten s-a transformat în călău, nimicind și anulând legăturile umane pozitive, constructive. Citind cartea, se poate presupune că acest personaj nu beneficiază de suportul nimănui, este singuratic, fără familie și fără prieteni.

Parafrazând ideea lui Martin Buber că „spiritul nu este în Eu, ci în relația dintre Eu și Tu”¹¹, individul devine o persoană cu însușiri sociabile numai prin relaționare cu un alt individ. Numai prin relație cu alți indivizi putem vorbi de dialog, forma comunicării prin care progresează societatea și care are rolul cel mai important în formarea individualității. Niciunul dintre personajele discutate, nici Redman, nici Bárány nu pot intra într-un adevărat dialog cu o altă persoană, gândurile lor sunt mai degrabă expuneri, monologuri, ceea ce confirmă starea lor de însingurați, marginalizați, trăsături autoimpuse, având în vedere că amândoi au avut șansa și posibilitatea alegerii. Aflându-se în fața lui Ianus¹², ei au ales calea greșită, cea a răutății, a invidiei, a degradării morale.

Bárány, inițial, își duce zilele călăuzit de vocea și îndemnul lui Dumnezeu, pare a fi un om sfânt. Cu atât mai neașteptat vine întorsătura când el se revoltă împotriva a tot ce este bun, frumos sau pozitiv și declară că de acum încolo „aflați, eu voi fi noul Antihrist. Căci v-am zis doar: nu e bine ca omul să rămână singur, fiindcă în însingurare își va stârni îndrăzneala, își va ațâța pohtele, își va înteți mânia. Asupra mea toate astea s-au împlinit, păziți-vă dar de mine.”¹³ Eșecul social permanent îl transformă într-un renegat. Trist este că își va transpune ideile în fapte și va otrăvi cu ele și sufletul fiului lui. Va deveni o persoană care trăiește călăuzit de idei și principii decăzute, autoimpuse, care vor avea drept consecință probleme sociale grave, exteriorizate în relațiile sale interumane. Manifestând interes exagerat după legăturile umane extreme, forțând relația dintre victimă și călău, oscilând între raporturile ciudate de dominație și de subordonare, personajul ne apare când înfiorător, când grotesc, când trivial sau respingător și totodată comic. Nu lipsește umorul negru din construcția figurii lui Bárány și nu numai a lui, în roman prind viață povești ale unor figuri bizare, respingătoare, oferind o viziune prea crudă, negativă asupra omului, punând pe scenă cavalcada celor care suferă și care cauzează suferință, a celor care umilesc și care sunt umiliți. Astfel de asocieri conferă romanului și personajelor sale un aer șocant, provocator.

Viața interioară și cea socială a personajelor întăresc reciproc lumea romanului: structurile sociale oferă substratul necesar dezlănțuirii instinctelor și totodată ele sunt cauza pentru care soarta indivizilor, care se opun figurilor grotești, să fie pecetluite. Desfigurarea principiilor și existența socială din anii '50 ni se arată prin exagerarea trăsăturilor negative, prin faptele descrise în mod extrem de naturalist și controlate instinctiv. O societate normală nu ar lăsa exteriorizarea unor astfel de caractere și comportamente, însă Bálint ne descrie cazuri extreme. Dacă dorim să

¹¹ Martin Buber, „La vie en dialogue”, Editura Aubier, Paris, 1938, p. 33.

„... l'esprit est pas Moi, mais la relation entre Je et Tu” (trad. ns.)

¹² Ianus: zeul porților, al alegerii căii de urmat, al începutului și al sfârșitului în mitologia romană

¹³ Bálint Tibor, „Zarándoklás a panaszfalhoz”, Editura Kriterion, București, 1978, p. 98.

„úgy tudjátok meg, én leszek az új Antikrisztus. Mert ugye mondtam néktek: nem jó az embernek egyedül maradnia, hisz akkor köszörüli merészségét, ingerli kéjvágyát, ösztökéli haragját. Rajtam mindez beteljesedett, őrizkedjete hát tőlem.” (trad.ns.)

judecăm romanul, trebuie să luăm în considerare menirea literaturii de a evidenția prin fapte extraordinare adevărul omenesc, pentru că în spatele fiecărei acțiuni se află lucruri foarte simple, esențiale: durere și dragoste, răutate și brutalitate, revoltă și dor, toate sunt foarte comune, umane.

O regulă a creației artistice este de a reda adevărul omenesc, de a arăta și cele mai mari adâncimi ale sufletului, ale personalității individului, până dincolo de extremități. Bălînt respectă această normă nescrisă, aducând astfel la viață personaje comico-grotești, prin care ne arată și ne atenționează, până unde poate ajunge omul și societatea, dacă se dezice de valori, de principii, de morală.

Fiecare om trăiește în context social, fiecare om a avut copilărie. A te naște undeva nu este merit sau glorie, ci este fatalitate. Fiecare decide singur ce face cu această moștenire, cât păstrează și ce clădește din ea. Anii dintre cele două războaie mondiale și cei de după al doilea război mondial nu au adus liniște. Dimpotrivă, frica s-a intensificat într-o măsură de neînchipuit. Sistemele politice s-au schimbat, dictaturile și-au cerut dreptul la conducere. În țara noastră, comunismul, socialismul, oricum s-ar numi, au adus vremea terorii statale și a cruzimii „legalizate”. În această perioadă, oricine putea deveni inamicul poporului. Oameni nevinovați erau răpiți, ținuți secret, în timp ce răpitorii sau călăii scandau lozincile transformărilor sociale, economice. S-a eliminat „inamicul intern”, „reacția clericală” și înainte de toate, chiaburii care exploatează țărănimea muncitoare. Cei găsiți periculoși erau evacuați din locuința lor, mutați din casa lor, deportați sau duși în tabere de muncă forțată. Toate acestea fără sentințe definitive și totuși în concordanță cu legislația în vigoare.

Aceste fapte și consecința lor asupra societății, comunităților sau indivizilor a devenit tema generală a operelor literare, fiind problemele cele mai grave ale țării, ale populației indiferent de naționalitate, origine, stare financiară sau genealogie. Temele dominante ale literaturii, atât ale prozei cât și ale liricii, constituie și azi fenomenele instinctuale negative, majoritatea creațiilor fiind diagnoza impersonală a stilului de viață, a tribulațiilor umane prezentate obiectiv. Cei care se confruntă cu tulburări de personalitate, parcă dintr-o criză ajung în cealaltă, legăturile lor familiale sau de prietenie sunt complicate și furtunoase, cu greu își găsesc ocupația liniștitoare, întreg modul lor de viață pare autodestructiv, se scufundă într-o adâncă autocompătimire și nefericire.

Evenimentele psihologice ni se revelează prin monolog interior și ne dezvăluie lumea ascunsă, interioară, inconștientă a omului. Operele și personajele trebuie văzute prin prisma acestei lumi. Faptele personajelor fiind ghidate mai ales instinctiv, acești inși pot fi ierați de efectele acțiunilor lor. De aceea, citindu-le, romanele discutate ni se par triste și grave. În fiecare operă există o anumită tentă de a scuza personajele negative și de a învinovați pe cele pozitive, pentru că aceste opere prezintă drame atât sociale cât și psihologice, sunt expresia tragediilor forțelor interne, a înjosirii umane drept consecință a înjosirii sociale. Ne sunt prezentate legăturile și interacțiunile nedreptății umane și sociale.

Bibliografie:

Ion Simuț, „Romanul conștiinței etice”, prefață la romanul lui Augustin Buzura, „Orgolii”, Editura Art, București, 2008,

Augustin Buzura, „Orgolii”, Editura Art, București, 2008

Alex. Ștefănescu, *La o nouă lectură- Augustin Buzura (II)*, în „România literară”, nr. 32/2004

Voncu Răzvan, *Turnanta „Recviem pentru nebuni și bestii”, o cheie a operei lui Augustin Buzura*, în „Cultura”, nr.438/2013

Martin Buber, „La vie en dialogue”, Editura Aubier, Paris, 1938

Bálint Tibor, „Zarándoklás a panaszfalhoz”, Editura Kriterion, București, 1978